

Social Work & Education

© SW&E, 2020

УДК 1:316.46; 364.122.8

DOI: 10.25128/2520-6230.20.4.5.

Оксана Собчишин,

аспірант кафедри соціальної роботи, спеціальної освіти та менеджменту соціокультурної діяльності,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира

Гнатюка,

м. Тернопіль, Україна;

moziloksana@ukr.net

ORCIDiD: 0000-0003-2175-5392

Собчишин, О. (2020). Феномен лідерства у філософії соціальної роботи: ретроспективний аналіз. Vol. 7, No. 4. Ternopil-Aberdeen, 2020. pp. 466-482. DOI: 10.25128/2520-6230.20.4.5.

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСТВА У ФІЛОСОФІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена історії формування і розвитку лідерської проблематики. Автор досліджує теоретико-методологічні засади лідерства на основі аналізу різних підходів та теорій лідерства. Коротко показано історичні етапи розвитку лідерства, зміни його суті крізь призму століть, а також структуровано та узагальнено найбільш важливі концепції та теорії лідерства. У статті відображено еволюцію лідерської проблематики в епохи Античності, Середньовіччя, Відродження, Новий та Сучасний час. Обґрунтовано перші спроби теоретичного осмислення лідерства від «Героїчної традиції» завдяки поглядам і працям Сократа, Платона та Арістотеля. Розглянуто модель лідера-правителя, як духовної людини, наділеної божественними здібностями за допомогою аналізу праць Св. Августина та Фоми Аквінського. Представлено перше найоригінальніше трактування лідера, яке запропонував політичний діяч Н. Макіавеллі. Досліджено праці соціологів Г. Ле Бона та Г. Тарда про домінування натовпу, ідеї З. Фрейда, історію створення «харизматичного лідерства» М. Вебером. Продемонстровано коротке обґрунтування традиційних теорій лідерства: теорія рис (особистісна теорія лідерства); ситуаційна теорія лідерства; поведінковий підхід до проблем лідерства; синтетична (системна) теорія лідерства. Досліджено теорію трансформаційного лідерства Дж. Бернса та модель емоційного лідерства Д. Гоулмана. Автор статті робить висновок про те, що лідерство, так само як і суспільство, зазнало значних трансформацій, в кожному історичному періоді мало своє формулювання, є складним, синтетичним явищем, але по цей час залишається найважливішою запорукою успіху розвитку людства. Тому його важливість і проблема залишається актуальною і потрібно продовжувати дослідження щодо практичного використання концепції лідерства в майбутньому.

Article history:

Received: September 26, 2020

1st Revision: November 16, 2020

Accepted: Decemberr 30, 2020

Ключові слова: соціальна робота; лідер; лідерство; теорії лідерства; концепції лідерства.

Вступ

У період з XX - XXI століття домінував ланцюг подій, які ознаменувалися фундаментальними змінами в історії світу. Суспільство зазнало істотних трансформацій, яких не було ще з часів падіння Риму. Дві світові війни, виникнення ідеології комунізму, нацизму та фашизму призвели до грандіозних втрат населення та змін соціальних інститутів. На зміну старих прийшли нові теорії, концепції, моделі соціальної та політичної поведінки. З однієї сторони суспільство продовжує робити шалені кроки назустріч інноваційним відкриттям та впровадженням новітніх технологій у всі сфери життєдіяльності людини, а з іншої соціально-економічний розвиток став результатом міждержавного суперництва, що супроводжується новими викликами, загрозами, спалахами локальних війн і воєнних конфліктів. Сумне тому підтвердження – події в Україні 2014 року, які тривають і до сьогодні. Протиправні дії щодо українських громадян проросійського Уряду Миколи Азарова, зрив підписання Угоди про асоціацію України і ЄС Віктором Януковичем, силовий розгін мирної акції студентів та громадських активістів, що згодом отримає назву «Революція Гідності», вторгнення на територію українського Донбасу російських загонів та захоплення Російською Федерацією Криму, призвело до виникнення збройного конфлікту між Росією та Україною.

В умовах потенційних ризиків, загроз та підвищення соціально-політичної активності народних мас інтерес до лідерства, як способу вирішення багатьох проблем, різко зріс. Як показує соціальна реальність, сучасне суспільство відчуває гостру необхідність у сильних, рішучих, креативних особистостях, здатних брати на себе відповідальність в складні періоди часу, що обумовить ефективне просування вперед. Почали формуватися нові моделі лідерства та різко збільшилася кількість емпіричних досліджень. Соціальний підхід передбачає вивчення лідерства у ієрархічному порядку згідно із трансформацією суспільства, адже дослідивши соціологічну спадщину, яка вкрай необхідна для подальшого розвитку суспільства, можна отримати відповіді на питання цілих поколінь. Таким чином, виникає необхідність проаналізувати та дослідити проблему лідерства в науково-методологічних працях з соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема лідерства постійно перебуває у полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників і не втратила своєї актуальності. Вагомий внесок у дослідження проблем лідерства серед сучасних вітчизняних дослідників зробили Д. Волківська, Б. Буяк, С. Калашнікова, О. Гуменюк, М. Логунова, М. Гаврилюк та ін. У сучасних зарубіжних дослідників лідерство розглядалося у працях Т. Карлейля, Р. Бояціса, Е. Фромма, Р. Стогділла, Д. Гоулмана, В. Бінхама, Ж. Блонделя та ін. Так, у героїчних теоріях Т. Карлейля, Г. Тарда, Г. Ле Бона вчені прийшли висновку, що здатність до лідерства розглядається як вроджена. Представники

психоаналітичної теорії Е. Еріксон, З. Фрейд, Е. Фромм у своїх працях охарактеризували особистість лідера, як постать батька, а потребу до лідерства визначали сексуальним проявом. Дослідники Р. Стогділл, Д. Гоуламан, Р. Бояціс були засновниками теорії емоційного лідерства і визначили, що основою лідерства є реалізація лідерських здібностей керівника через його емоційний прояв та здатність правильно тлумачити свої емоції. Представники теорії рис В. Бінхам, Е. Богардус, Ж. Блондель та багато інших виділили десятки якостей, якими володіє лідер. Проте вироблення цілісного уявлення про природу лідерства потребує узагальнення та систематизації теоретичних напрацювань вчених від найдавніших цивілізацій і до сьогодення.

Мета написання статті полягає в аналізі проблеми лідерства в науково-методологічних працях з філософії, соціології, психології та історії. Для досягнення поставленої мети сформульовані наступні завдання:

1. Проаналізувати погляди на лідерство мислителів, істориків, політичних діячів, психологів та соціологів від найдавніших часів до початку ХХст.

2. Висвітлити основні концепції лідерства ХХ - ХХІ ст., які стали результатом теоретичних напрацювань минулих поколінь.

Методологія дослідження. Дослідження складалося з двох етапів. На першому етапі було здійснено системний теоретичний аналіз наукової літератури, на основі якого опрацьовано 28 джерел. На другому етапі було здійснено синтез, порівняння та узагальнення інформації

Основна частина

Історія поглибленого наукового вивчення проблем лідерства припадає на кінець ХІХ і початок ХХ століття (Бендас, 2009). Але є підстави вважати, що цієї проблемою люди зацікавилися ще п'ять тисяч років назад, коли єгипетськими ієрогліфами були описані величні перемоги фараонів, яких зображали в кілька разів більшими, ніж простих воїнів. Так, наприклад, палетка фараона Нармера, яка була виготовлена приблизно в 3100 році до н.е. – вкінці ІV тисячоліття до н.е., розповідає про його перемогу у війні, якою він прагнув об'єднати Єгипет (Антонова, 2013). Давня історія – це ера видатних людей і подій, в яких панував культ сильної влади та мужності.

Епоха Античності. Античні мислителі Плутарх, Геродот і Светоній описуючи війни, які відбувалися в той час, велику увагу приділяли полководцям та вождям, відзначаючи їх сильні сторони та здатність повести людей на героїчні подвиги (Плутарх, 1994; Таранов, 1997). Перші спроби теоретичного осмислення лідерства пішли саме від слова «герой», що з'явилося в Стародавній Греції. Відповідно до філософського енциклопедичного словника термін «герой» (дав.-гр. ἥρως, hērōs — напівбог, славетна людина, захисник) - це особа, що проявляє

вищу форму мужності та розв'язує суспільно значущі конфлікти (Шинкарук, 2002, с. 117). Згодом, героями стали називати прославлених в битвах, походах і війнах воєначальників і рядових воїнів, які відзначилися своєю мужністю та доблестю. Герої своїм прикладом пропонували вихід з екстремальної ситуації і були катализаторами подальших дій. Таким чином, герої набували лідерських якостей. Давньогрецькі філософи Сократ, Платон та Арістотель в своїх працях закріпили теорії щодо особистісних характеристик героїв (Арістотель, 2000; Платон, 2000; Лосев, 1994).

Філософ Сократ вважається одним і з перших засновників Західної філософії. Вперше, в центрі філософських міркувань, проблема людини та її внутрішнього світу була поставлена саме Сократом. З юних років він був визнаний Дельфійським оракулом як наймудріша людина на Землі. Сократ був переконаний, що «царі і правителі це не ті, хто носять скіпетри та обираються відомими дворянами або через багатство, обман чи насильство, але ті, хто вміють управляти» (Таранов, 1997, с. 178). Жодних творів він не писав, всі свої міркування висловлював лише в усних промовах. Твори Платона і Ксенофонта є головним джерелом реконструкції філософських поглядів Сократа (Шинкарук, 2002, с. 593).

Видатним давньогрецьким філософом, що досліджував проблеми лідерства та розвивав сократівське «шукаюче мислення», був Платон. В ранніх працях Платона зустрічається багато прикладів діалектики Сократа, його способів дати визначення загальноприйнятим етичним поняттям і вчинкам за допомогою питань і відповідей, а також за допомогою випробування співрозмовника. Одним із чудових прикладів є діалог Сократа з полководцем Лаксесом присвячений визначенню поняття «мужність». В цьому діалозі Сократ починає із загальної думки про, те, що чесноти здобуваються завдяки знанням. Враховуючи те, що дане поняття є досить складним, він пропонує звернутися до з'ясування одного із видів чеснот – мужності. Він запевняв, що не від грошей народжуються чесноти, а саме від чеснот в людей з'являться гроші та інші блага, як в приватному житті так і в громадському. Сократ пред'являв певні вимоги до правителя - духовну досконалість і досвід ведення громадських справ, турбота про загальне благо і конкретні чесноти (Таранов, 1997, с. 181).

Більша частина творчої спадщини Платона дійшла до наших днів. З його іменем пов'язують перше становлення політичної філософії, адже його праці «Держава», «Політик» і «Закон» присвячені політичним, соціальним та моральним проблемам. У діалозі «Держава», написаному в 360 р до н.е., автор розповідає про мистецтво управління державою, справедливість та добротність правителів, норми поведінки та закони, а також, на думку мислителя, держава буде успішною, тоді, коли нею керувати буде філософ, або ж сам правитель стане філософом. Автор виділяє три типи лідерів - філософ, воєначальник, ремісник.

«Держава» є одним із найсміливіших трактатів в історії людства (Шинкарук, 2002, с. 482).

Свій внесок у розвиток теорії лідерства також зробив Арістотель – давньогрецький філософ, учень Платона та вихователь геніального лідера-полководця Александра Македонського (Шинкарук, 2002, с. 37). Його трактат «Політика» містить початки соціальної та політичної філософії, політології, а також теорії управління. Арістотель розглядає питання утворення держави, види і форми державного устрою, громадянства, рабства, виховання молоді та добробут громадян (Арістотель, 2000). У своїй праці «Нікомахова етика» Арістотель описав мистецтво політичного управління та виділив такі лідерські якості політичних мужів, як розум і доброчесність, мужність і гуманність, непідкупність і справедливість, наявність досвіду і розсудливість. Арістотель був не тільки лідером через свої ідеї, а й заснував три школи, в яких був вихователем для лідерів свого часу (Арістотель, 2002).

Епоха Середньовіччя. Історичними передумовами початку епохи Середньовіччя більшість вчених вважають 476 рік, коли відбувся крах Західної Римської імперії. В державах Західної Європи поступово утворюються феодальний лад, панівна християнська ідеологія та ієрархія різних її рівнів. У середньовічній Європі лідерство набуває абсолютно нового морально-етичного сенсу. Мислителі Квінт Септимій Флоренс Тертуліан, Аврелій Августин Блаженний, Фома Аквінський, Северин Боецій і їх послідовники, стверджували, що могутність правителів походить від церкви, а вона отримала свій авторитет безпосередньо від Христа. Образ лідера середньовіччя набуває образу – духовної людини, наділеної божественними властивостями, в якій віра в Бога переважає над розумом.

Аврелій Августин Блаженний вважав, що Священне Писання є головним джерелом людських знань (Августин Блаженний, 2000). Відомий мислитель епохи Середньовіччя Фома Аквінський у своїх філософських пошуках спирався на філософію Арістотеля і віддав перевагу інтелекту над вірою. Фома казав, що розум сам по собі вище волі, але в житті людини любов до Бога важливіша, ніж пізнання Бога (Надольний, Андрущенко, Бойченко, Розумний, та ін., 1997, с. 46-48). В середні віки лідерство реалізовується через доблесть рицарів – представників військово-дворянського ладу та еліти (Мишо, & Руа, 2008).

Вагомим внеском у розвиток проблем лідерства можна вважати і вітчизняного мислителя епохи Середньовіччя Нестора Літописця, який у своїй праці «Повість временних літ» описує не тільки історію Київської Русі, а й захоплено змальовує героїчні походи князів та великі битви. Автор майстерно і яскраво характеризує князя Олега та його похід на столицю Візантії – Царгород, войовничого Святослава, який ніколи не відступав перед ворогом та засуджує Святополка, який вбив своїх братів. Вислів Святослава, який він виголосив перед нерівним

боєм зі стотисячним грецьким військом: «Не осоромимо землі Руської, ляжемо тут кістьми: мертві бо сорому не мають, а якщо побіжимо, то сором матимемо; станемо ж кріпко, я перед вами піду; якщо моя голова ляже, то дбайте самі про себе» (Мишанич, & Махновець, 1989, с. 36-37) є справжнім закликком лідера-героя. Літопис також фіксує виступи народу проти бояр, що не боронили як належить рідний край, стихійні повстання, спричинені насильницьким хрещенням і масовим винищенням волхвів – мудреців-знахарів. Аналізуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що проблема лідерства була актуальною і на території Київської Русі, адже автор чітко виділяє лідерські якості, якими мали володіти лідери-князі. Нестор Літописець палко прагнув бачити рідну землю – об'єднаною, державу – могутньою, а народ – заможним і щасливим (Шинкарук, 2002, с. 424; Мишанич, & Махновець, 1989).

Наділені божественними здібностями і повноваженнями, правителі або лідери, рицарі або ж князі є священними персонажами епохи Середньовіччя, надприродними істотами, що з'єднують «Небо» і «Землю».

Епоха Відродження. Новим етапом розвитку лідерства стала епоха Відродження. В політико-філософських концепціях та працях італійського письменника і політика Нікколо Макіавеллі, німецького гуманіста Еразма Ротердамського, французького філософа Мішеля де Монтеня, італійського філософа Джордано Бруно і деяких інших мислителів була сформульована нова модель лідера. Але одним із найперших та найоригінальніших трактувань лідера-государя запропонував відомий італійський мислитель Нікколо Макіавеллі: «Це государ, що об'єднує, репрезентує усе суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби у тому числі хитрість і силу... Політик повинен поєднувати в собі риси лева і лисиці: лисиці – щоб уникнути капканів; лева – щоб скрушити супротивника у відкритому бою» (Макиавеллі, 2001, с. 47-122). Свою концепцію він висвітлює у працях «Можновладець» і «Роздуми на першу декаду Тіта Лівія», де визначив основні напрямки лідерства. Дослідники відмічають чотири принципи в теорії лідерства за Макіавеллі: авторитет правителя ґрунтується на підтримці його прибічників; підлегли мають знати, що очікувати від свого лідера, і розуміти, що він чекає від них; лідеру повинна бути властива воля до виживання; лідер – завжди зразок мудрості та справедливості для своїх прибічників (Кравченко, 1993, с. 135-142). Його погляди на лідерство сьогодні є не менш актуальні, ніж у час їх формування.

Епоха Нового часу. В епоху Просвітництва дослідження лідерства в широких масштабах не проводився, адже першочергово актуальності набувають процеси благоустрою суспільства, розвиток природних здібностей кожного, громадянське виховання та поширення освіти. Всі зусилля мислителів того часу, таких як Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та Ф. Вольтер були спрямовані на розвиток прав людини, на свободу, справедливість, власність, безпеку і рівність.

Мислителі Нового періоду Т. Гоббс, К. Маркс, Г. Гегель сходились у тому, що лідерство являє собою соціально-історичну потребу людства, адже там, де складається будь-яка суспільність неодмінно знаходяться й свої лідери.

Найбільш яскравим представником теорії лідерства був Т. Карлейль – англійський письменник, філософ та історик. У своїй праці «Герої, пошанування і героїчне в історії» розробив свою власну історико-філософську концепцію лідерства на основі біографій величних постатей минулого. В цій праці мислитель виразив свій погляд на роль особистостей в історії людства: «Велика людина – джерело життєвого світла. Це світло, що освічує темряву, що сяє як дар неба, джерело природної оригінальної істини, мужності, героїчного благородства. Великі люди були вождями людства, ... творцями всього того, до чого прагнула вся маса людей; все зроблене в цілому світі, по суті є зовнішній матеріальний наслідок, практична реалізація і втілення думок, що належали великим людям, посланим в цей світ» (Карлейль, 1994, б. 1). І хоча, Карлейль вважав, що лідер-герой - це людина перш за все високоморальна, варто зауважити і те, що саме він виділив особливий тип лідера – негативний. У ХХ ст. Карлейла разом із Фрідріхом Ніцше спекулятивно називають засновниками нацистської ідеології. У 1938 році в професор Чарльз Саролі в журналі «Anglo-German Review» опублікував свою статтю, в якій задався питанням: «Чи був Карлейль першим нацистом?», в якій намагався ствердно відповісти: «...Філософія нацизму, теорія диктатури були сформульовані сто років назад великим шотландцем свого часу – Карлейлем, самим авторитетним із політичних пророків» (Саркисянц, 2003). Філософський та етичний потенціал праць Карлейла став об'єктом дискусій сучасників і нащадків, вплинув на формування як в Англії, так і в Європі цілої генерації інтелектуалів та громадських діячів-лідерів, відданих своїй справі (Шинкарук, 2002, с. 269).

На початку ХІХ ст. з'явилася справжня зацікавленість до проблем лідерства, яка проявилася у міждисциплінарних концепціях. Соціологія вивчає лідерство в розрізі соціальної системи. Психологія досліджує особливості та якості особи лідера, методи впливу та управління масами.

Поширення набуває філософія пізнання надлюдини, засновником якої був Фрідріх Ніцше – представник філософії ірраціоналізму та волюнтаризму. У своїх роботах він сформулював декілька ідей, які згодом набули розвитку у соціологічній науці. Філософ намагався доказати необхідність формування нової моделі супер-лідера – Надлюдини (Шинкарук, 2002, с. 404). Вперше розглянув природу лідерства, як інстинктивну силу, що пов'язує самого лідера з його послідовниками та визначив «волю до влади» основною рушійною силою історії, яка проявлялася у видатних постатей минулого (Ницше, 1990).

Погляди Ніцше були близькими до визначення природи лідерства в європейській соціальній психології середини – кінця ХІХ ст. Філософи того часу

у схожий спосіб трактували природу лідерства. В число вчених, які знаменували теоретичний розквіт лідерології варто додати французьких соціологів Гюстава Ле Бона, Габрієля Тарда та австрійського психолога Зигмунда Фрейда. Їх значний внесок в подальший розвиток психологічних інтерпретацій, теорій натовпу та зображення лідера-вождя проаналізував Серж Московічі (Московичи, 2004.).

Праця Ле Бона «Психологія народів і мас», яка глибоко проникла у різні сфери, починаючи з військових, поклала початок такій науці, як соціальна психологія. У «Психології народів і мас» автор досліджує натовп як явище, визначає причинно-наслідкові зв'язки та аналізує методи впливу. Ле Бон вказує, що основною рушійною силою для управління натовпом є віра в ідею і той, хто нею володіє, має можливість перетворити велику кількість скептично налаштованих людей у натовп переконаних індивідуумів, якими з легкістю можна керувати. «Вождь, - пише Ле Бон - , часто спочатку сам був гіпнотизований ідеєю, її послідовником, апостолом яким він стане згодом. Вона заволодіває ним до такої степені, що все крім неї втрачається, і що будь-яка протилежна думка здається йому помилкою і забобоном» (Московичи, 2004, с.100). Ле-Бон ніколи не впускав можливості поглумитися над робочим класом, але до лідерів-вождів завжди відносився з повагою, адже вважав, що вони здатні до надзвичайної наполегливості, часто готові пожертвувати своїми особистими інтересами і своїм життям заради тріумфу ідеалу, який їх полонив.

Г. Тард пішов по шляху Ле Бона, він починав з психології натовпу, але йому здавалось, що вони є менш важливими, ніж штучні натовпи, організовані та дисципліновані, що спостерігаються у всіх установах і у кожного з яких є свій лідер. Г. Тард у своїх працях «Думка і натовп», «Соціальна логіка» та «Соціальні закони» визначив концепцію наслідування, чим здійснив значний вплив на розвиток теорії лідерства та поведінки соціальних груп. Автор стверджує, що по суті люди не можуть обійтися без лідера, який буде їх направляти і вести, так само як вони не можуть без їжі, води і сну. Вони потребують організації, порядку та дисципліни. «У кожній соціальній сфері, від найвищої до найнижчої, з тих пір, як людина перестає бути самотньою, вона підпадає під закон вождя" (Московичи, 2004, с. 101). На його думку, більшість населення не має задатків до творчості, розуміння сутності політичного, соціального, історичного розвитку і тому цю роль бере на себе лідер.

Вірним послідовником Г. Ле Бона і Г. Тарда був Зигмунд Фрейд. Саме своєю працею «Психологія мас і аналіз Я», опублікованою 1921 році, Фрейд робить не тільки свій перший внесок у сферу соціальної психології, а й запропонував свій погляд на лідерство. У своїх роботах, присвячених психоаналізу, він намагався зрозуміти прагнення індивіда до лідерства. За Фрейдом, основою лідерства є пригнічене лібідо, найчастіше несвідомий потяг сексуального характеру, а

неврастенія, змушує шукати шляхи самоствердження. Автор виділив основні якості лідера-вождя:

- 1) він нікого не любить, окрім себе;
- 2) він самовпевнений та самодостатній;
- 3) він має велику силу;
- 4) він володіє свободою сексуальної насолоди;
- 5) подавлена сексуальність сублімується у прагненні до влади, лідерства;
- 6) прагнення до влади являється формою неврозу;
- 7) бажання влади є проявом мужності та активності, а мазохістське бажання підпорядковуватися – жіночності і пасивності (Бендас, 2009, с. 58).

Фрейд припускав, що у групи є інстинктивна потреба в лідерстві і що індивіди, чії особистості наділені сильними та значущими якостями, здатні ставати лідерами. Вплив лідера, на його думку, базується на емоційному, а не раціональному, тому значно важливішим за зміст ідей є їхнє викладення. Він вважав, що послідовники мають сильну емоційну прив'язаність до лідера, а справедливе ставлення та спільні погляди – це ключ до підпорядкування групи. Фрейд стверджував, що які б яскраві ідеї не були у людини і якою б яскравою особистістю вона не була, але якщо її погляди не розділяються групою, то лідером вона не буде ніколи.

Отже, теорія Фрейда стверджує, що на емоційній прихильності від послідовників формується лідер, який в свою чергу здатен емоційно впливати на своїх послідовників (Московичи, 2004, с. 135; Фрейд & Буллит, 1992).

Новітня, сучасна епоха. Значний внесок у модернізацію лідерства зробив німецький мислитель М. Вебер. Згідно його вчення, вирішальними якостями якими повинен володіти лідер є бажання, самовіддача, почуття відповідальності та здатність реально оцінювати ситуацію. Саме М. Вебер на початку ХХ ст. започаткував «харизматичне лідерство». Він визначав лідера цього типу, як генератора оновлення суспільства в кризові періоди та запропонував наступне визначення харизми: «Харизмою слід називати якість особи, що визнається надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічними особливими силами і властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана Богом або як зразок» (Вебер, 1990). Пропагуючи свою концепцію «харизматичного лідерства», яка потребує подальшого дослідження, М. Вебер стверджував, що вона заснована на героїзмі, фанатичній відданості ідеї, святості та ін.

Іншими відомими дослідниками, які цікавилися проблемами лідерства були К. Юнг, Е. Фромм, Т. Адорно, Е. Еріксон, С. Московічі, Д. Ранкур-Лаферрієр та ін. Своїми працями вони суттєво розширили уявлення щодо внутрішньої мотивації, прагнення до влади та лідерства. Дослідниками, які цікавилися

психоаналізом влади, був виявлений авторитарний тип особистості, що формується у «хворому» суспільстві. Влада, для авторитарного лідера, є не бажання, а потребою, адже шляхом нав'язування своєї думки, лідер такого типу, позбувається своїх комплексів. Таким чином, аналіз концепцій, що склався завдяки напрацюванням цих вчених, дає змогу зрозуміти взаємозв'язок між соціальною та особистісною реальністю.

У процесі дослідження феномену лідерства, що активно розгорнувся на початку ХХ ст., сформувалися різні концептуальні підходи та теорії. У науковому світі особливо були поширені чотири концепції лідерства, а саме: «теорія рис» (особистісна теорія лідерства), яка концентрувала свою увагу на вроджених якостях лідера та сукупності певних психологічних рис. У цьому напрямі були проведені дослідження Р. Стогділлою, К. Бердом та іншими (Бендас, 2009, с. 60); «ситуаційна теорія», згідно з якою лідерство – це продукт ситуації, тобто тільки у разі виникнення конкретної ситуації у лідера проявляються якості та певні властивості. Дослідниками даної концепції були Е. Богардус, А. Менегетті, Ф. Карделл, Р. Ділте та багато інших (Бендас, 2009, с. 78); «поведінкова теорія», згідно з якою, лідером стає людина, яка дотримується певного стилю поведінки зі своїми послідовниками та Дослідженнями цієї концепції займалися Д. Мак-Грегор (Бендас, 2009, с. 92); «системна теорія», яка сформувалась на основі напрацювань у межах попередніх підходів. лідерства розглядає процес організації міжособистісних відносин у групі, а лідера – як суб'єкта управління цим процесом та вмілого координатора цих відносин (Волківська, 2014).

Особливої популярності набула теорія трансформаційного лідерства Дж. Бернса. На думку багатьох вчених, саме трансформаційне лідерство являється найбільш ефективним, оскільки такі лідери, за допомогою матеріальних і духовних стимулів, заставляють своїх послідовників вийти за рамки своїх інтересів та досягнути високих результатів. Відомий дослідник Б. Басс характеризує таких лідерів, як харизматичних особистостей, які вміють надихати, спонукати та інтелектуально стимулювати своїх послідовників (Bass, 1997, р. 133). На даний час ця теорія є дуже популярною в США та Європі. Таким чином, усі концепції, теорії та підходи, які сформувалися та провадилися в період ХХ ст. варто розглядати в сукупності, оскільки відмінності між ними є умовними та взаємодоповнюючими (Буяк, 2015).

Темпи розвитку суспільства, поява нових структур, організацій та ріст конкуренції на початку 80-х рр. ХХ ст., вимагали переходу від традиційного стилю управління до лідерського. У зв'язку з цим утворився шалений пошук лідерів та практичні способи його формування. Згідно з концепціями К. Бланшара, Дж. Максвелла, Дж. Едера та багатьох ін. справжнє лідерство починається з лідерства для себе. Лідери спочатку повинні навчитися самі себе вести, а вже потім вести інших за собою. Ті, хто використовують стратегії

лідерства для розвитку своєї особистості - підвищують свою ефективність (Адаир, 2007; Бланшар, 2008). В історії XX ст. є багато яскравих прикладів, які розкривають суть ефективного лідерства. Вінстон Черчилль, Франклін Рузвельт, Шарль де Голль, Джон Кеннеді, Нельсон Мандела, Мустафа Кемаль Ататюрк, Магатма Ганді, Ейнштейн, Степан Бандера, Михайло Грушевський, В'ячеслав Чорновіл та багато ін. назавжди вписали своє ім'я в історію людства.

Початок XXI ст. знаменується появою «емоційного лідерства» Д. Гоулмана. Згідно з автором, «емоційний лідер» відрізняється не лише професійною майстерністю, але й вмінням налагоджувати стосунки з людьми, надихати їх та мотивувати (Гоулман, 2009). Пізніше, у тісній співпраці, Д. Гоулман і Г. Бояціс виділили п'ять стилів лідерства і вивчали вплив цих стилів на стан підлеглих та їхню результативність: лідерство, спрямоване на формування бачення майбутнього, перспективи; орієнтоване на професійний коучинг послідовників; установлюючи темп роботи; демократичне чи наказове лідерство. Цей підхід традиційно нагадує класичні підходи до лідерства, які базувалися на концепції стилю (Буяк, 2015).

Наш час диктує нам нові моделі лідерства. В основі сучасних теорій, концепцій лідерства лежить розуміння світу як «динамічного, постійно змінного, ризикованого і складного» (Дафт, & Лейн, 2006, с. 22).

Висновки

Таким чином, дослідження та аналіз наукової літератури показує, що лідерство, так само як і суспільство, зазнало значних трансформацій, адже сутність та значення лідера змінювались від найдавніших цивілізацій і до сьогодення (табл. 1).

Так, якщо в епоху Античності на лідерів дивилися, як на героїв, полководців, вождів, які виділялися з-поміж інших людей своєю мужністю та доблестю, то в епоху Середньовіччя вони ставали священними персонажами, наділеними божественними здібностями. Епоха Відродження акцентує увагу на лідерських якостях правителя, якими він повинен володіти задля добробуту та розквіту держави. Мислителі Нового часу ототожнювали лідера з генієм, завдяки вродженим та успадкованим надзвичайним здібностям. А вже наприкінці XIX ст. Г. Ле Бон та Г. Гард підкреслили важливість соціальних факторів у становленні вождів натовпу. Більш глибоке розуміння лідерства, з'явилося в Новітню, Сучасну епоху. Проблема лідерства постала в площині емпіричних досліджень, що сприяло виникненню ряду концепцій і теорій.

Підсумовуючи все вище сказане, можемо зробити висновок, що лідерство, яке є найважливішою запорукою успіху соціально-історичного розвитку людства, є складним, синтетичним явищем. Його важливість і проблема залишається актуальною, тому, важливо продовжувати дослідження щодо практичного використання концепції лідерства в майбутньому.

Таблиця 1

Історичні етапи розвитку лідерства

№	Епохи	Представники	Ідеї
1	Античність (VI ст. до н.е.– VI ст. н.е.)	Геродот, Сократ, Платон, Арістотель, Светоній, Плутарх	1. Перші спроби теоретичного осмислення лідера в якості героя, вождя, полководця. 2. Мужність і доблесть виступають першими якостями лідера. 3. Розум, добродієність, гуманність та справедливість перші якості лідера-правителя.
2	Середньовіччя (I – XIV ст.)	К. Тертуліан, Ф. Аквінський, А. Блаженний, С. Боецій, Н. Літописець	1. Трактують лідера-правителя, як духовної людини, наділеної божественними здібностями. 2. Лідер – священний персонаж, який творить історію. 3. Віра лідера переважає над розумом.
3	Відродження (XV – XIX ст.)	Н. Макіавеллі, Е. Ротердамський, М. Монтень	1. Становлення нової моделі лідера, в якій він виступає авторитетним правителем та володіє такими якостями як хитрість, сила, мудрість, справедливість і воля до виживання.
4	Новий час (XVII - XIX ст.)	Т. Гоббс, К. Маркс, Г. Гегель, Т. Карлейль, Ф. Ніцше, Г. Ле Бон, Г. Тард, З. Фрейд	1. Лідер постає високоморальною людиною з героїчним благородством. 2. Становлення нової моделі супер-лідера – Надлюдина. 3. Віра в ідею – рушійна сила для управління натовпом. 4. Лідер-вождь набуває якостей, таких як наполегливість та самопожертва заради ідеї, тріумфу. 5. Основа лідерства – пригнічене лібідо. Інстинктивна потреба в лідерстві. 6. Емоційна прихильність послідовників, як спосіб формування лідера.
5	Новітня, сучасна (XX - XXI ст.)	М. Вебер, К. Юнг, Е. Фромм, Т. Адорно, Е. Еріксон, С. Московічі, Д. Ранкур- Лаферрієр, Р. Стогділлом, К. Бердом, Е. Богардус, А. Менегетті, Ф. Карделл, Р. Ділтс, Дж. Бернс, К. Бланшар, Дж. Максвелл, Дж. Едер, Д. Гоулмана, Г. Бояціс	1. Концепція «харизматичного лідерства». 2. Становлення авторитарного типу особистості, що потребує влади. 3. Виникнення нових теорій та концептуальних підходів, таких як: «теорія рис», «ситуаційна теорія», «поведінкова теорія», «системна теорія». 4. Виникнення теорії трансформаційного лідерства. Розробка нової моделі лідера, який стимулює до дій. 5. Становлення теорії, згідно якої справжнє лідерство починається з себе. 6. Поява «емоційного лідера», який мотивує та надихає. Коучинг.

Література

- Августин Блаженный. (2000). О Граде Божием. Мн.: Харвест, АСТ, 1296 с.
- Адаир, Дж. (2007). Психология лидерства. Эксмо, 350 с.
- Антонова, Л. В. (2013). Удивительная археология. М.: ЭНАС, 304 с.
<http://booksonline.com.ua/review.php?book=134052>
- Аристотель, (2002). Нікомахова етика/Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια. К.: Аквілон-Плюс, 480 с. Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/aristoteles_nicomachean_ethics_ua.htm
- Аристотель. (2000). Політика. Київ, 239 с. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
- Бендас, Т. В. (2009). Психология лидерства. СПб., 448 с.
- Бланшар, К. (2008). Лидерство. К вершинам успеха: [путь к созданию высокоэффективных организаций]: пер. с англ. / Кен Бланшар; Пер. А. Куташов; Пер. под ред. Т. Ю. Ковалева. СПб., 368 с.
- Буяк, Б. (2015). Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі. *Гуманітарний вісник*. № 36. С. 238-253. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2015_36_31
- Вебер, М. (1990). Избранные произведения. Прогресс, 808 с.
- Волківська, Д. А. (2014). Сучасні підходи до визначення лідерства. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер.: Педагогічні науки. Вип. 115. С. 45-47. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VchdpuP_2014_115_14.pdf
- Гоулман, Д. (2009). Эмоциональный интеллект. М.: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 487 с.
- Дафт, Р. Л., Лейн. П. (2006). Уроки лидерства [пер. с англ. А. В. Козлова; под ред. проф. И. В. Андреевой]. Эксмо, 480 с.
- Карлейль, Т. (1994). Теперь и прежде. М.: Республика, 415 с. Режим доступу: <http://www.marsex.ru/lit/karlel-geroi.html>
- Кравченко, А., (1993). Макиавелли: технологии эффективного лидерства. *Социологические исследования*. №6. С. 135-142.
- Лосев, А. Ф., (1999). Комментарии к диалогам Платона Политик. Платон. Законы: общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. «Мысль».
- Макиавелли. (2001). Н.Сочинения: Государь / Пер. Муравьевой Г. ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 656 с.
- Махновець, Л. (1989). Літопис руський. К.: Дніпро, XVI+591 с.
- Мишо, Ж. Ф., Руа, Ж. Ж. (2008). *История рыцарства*. Эксмо, 448 с. Режим доступу: <https://avidreaders.ru/read-book/istoriya-rycarstva.html>
- Московичи, С. (2004). Век толп: Исторический трактат по психологии масс. Издательство гуманитарной литературы, 728 с.

Надольний, І. Ф., Андрущенко, В., Бойченко, І. В., Розумний, В. П. та ін. (1997). Філософія: навчальний посібник / За ред. І.Ф.Надольного. К.: Вікар, 584 с.

Ницше, Ф., (1990). Так говорив Заратустра. Книга для всіх і ні для когось. Інтербук, 301 с. Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/nitzf01/index.htm>

Платон. (2000). Держава. Київ, 355с. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/plato/plat.htm>

Плутарх. (1994). Сравнительные жизнеописания: в 2 т. Наука, Т. 1. 704 с. Т. 2. 672 с.

Саркисянц, М. (2003). Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской «расе господ» / Пер. с нем. М. Некрасова. СПб.: Академический проект, 400 с. Режим доступу: https://scepsis.net/library/id_2131.html

Таранов, Т. С. (1997). Анатомия мудрости: в 2 т. Симферополь: Реноме. Т. 1. 624 с.

Фрейд, З., Буллит, У. (1992). Томас Вудро Вильсон. 28-й президент США. Психологическое исследование. Прогресс, 288 с.

Шинкарук, В. (2002). Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 742 с.

Bass, B. M. (1997). "Does the transactional–transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries?" *American Psychologist*, vol. 52, no. 2, pp. 130-139. Retrieved from: <https://scinapse.io/papers/1988204369>.

THE LEADERSHIP PHENOMENON IN THE SOCIAL WORK PHILOSOPHY: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

Oksana Sobchishin, PhD student of the Department of Social Work, Special Education and Management of Socio-Cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; moziloksana@ukr.net

Abstract. *The article is devoted to the problem of leadership in the socio-historical development of society. The author studies theoretical and methodological principles of leadership based on the analysis of the different approaches and the theories of leadership. The historical stages of leadership development, change its essence through the prism of the centuries are shown and the most important concepts and theories of leadership are structured and generalized by the author. The evolution of leadership issues is presented in Antiquity, the Middle Age, the Renaissance, Modern and Contemporary epochs. The first attempts at theoretical comprehension of leadership from the «Heroic Tradition» were substantiated thanks to the views and works of Socrates, Plato and Aristotle. The model of a leader-ruler as a spiritual person endowed with divine abilities through the analysis of the works of St. Augustine and Thomas Aquinas. The article presents the first original interpretation of the leader, which was proposed by political activist N. Machiavelli. The works of sociologists G. Le Bon and G. Tard about the dominance of the crowd, the ideas of Z. Freud, the history of the creation of "charismatic leadership" M. Weber were investigated. The article briefly demonstrates traditional theories of leadership : the theory of traits (personal theory of leadership); situational theory of leadership; behavioural approach to leadership issues; synthetic (systemic) leadership theory. The theory of transformational leadership by J. Burns and the model of emotional leadership by D. Goleman were studied. The author of the article make conclusion that leadership, as well as society, has undergone significant transformations, in each historical period had its own wording, is a complex, synthetic phenomenon, but at this time remains the most important guarantee of the success of human development. Therefore, its importance and problem remains relevant and it is necessary to continue research on the practical use of the concept of leadership in the future.*

Key words: *social work; leader; leadership; theories of leadership; concepts of leadership.*

References

- Augustine the Blessed, (2000). On the city of God. - Minsk: Harvest, Moscow: AST, 1296 p. [in Russian].
- Adair, J., (2007). The psychology of Leadership. - Moscow: Eksmo, 350 p. [in Russian].
- Antonova, L. V., (2013). Amazing archeology. - M.: ENAS, 304 p. <http://booksonline.com.ua/review.php?book=134052>. [in Russian].
- Aristotle, (2002). Nicomachi ethics / Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια. - K.: Aquilon-Plus, 480 p. http://www.ae-lib.org.ua/texts/aristoteles__nicomachean_ethics__ua.htm [in Ukrainian].
- Aristotle, (2000). Policy. Kyiv, 239 p. <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>. [in Ukrainian].
- Bendas, T. V., (2009). The psychology of leadership. - St. Petersburg: Peter, 448 p. [in Russian].
- Blanchard, K., (2008). Leadership. To the pinnacle of success: the path to the creation of high-performance organizations: / Ken Blanchard; Lane. A. Kudashov; Lane. edited by T. Yu. Kovaleva: Peter, 368 p. [in Russian].
- Buiak, B., (2015). The Phenomenon of Leadership in Historical and Philosophical Retrospect. Humanitarian Bulletin No. 36. P. 238-253. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2015_36_31. [in Ukrainian].
- Weber, M., (1990). Selected works. - M.: Progress, 808 p. [in Russian].
- Volkivska, D. A., (2014). The modern approaches to the leadership definition / D.A. Volkivska // Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Ser.: Pedagogical sciences. 1000000000 115. – P. 45-47. http://nbuv.gov.ua/jpdf/VchdpuP_2014_115_14.pdf [in Ukrainian].
- Goleman, D., (2009). Emotional intelligence / D. Goleman. M.: ACT MOSCOW; Vladimir: WKT, 487 p. [in Russian].
- Daft, R. L., Lane. P., (2006). Lessons of leadership. - M.: Exmo, 480 p. [in Russian].
- Carlyle, T., (1994). Past and Present. M.: Republic, 415 p. <http://www.marsexx.ru/lit/karlel-geroi.html> [in Russian].
- Kravchenko, A., (1993). Machiavelli: Effective Leadership Technology / A. Kravchenko // Sociological Research. – No6. p. 135-142. [in Russian].
- Losev, A. F., (1999). Comments on the dialogues of Plato Politician / Plato. Laws / Common. ed. A. F. Loseva, V. F. Asmus, A. A. Tahoe-Godi. "M.: "Thought." [in Russian].
- Machiavelli, (2001). The Emperor. EXMO-Press Kharkiv: Folio, 656 p. [in Russian].
- Makhnovets, L., (1989). Chronicle of the Ruthenian. — K.: Dnipro, XVI+591 p. [in Ukrainian].

Michaud, L. F., Rua, J. J., (2008). History of chivalry. M. : Exmo, 488 p. <https://avidreaders.ru/read-book/istoriya-rycarstva.html> [in Russian].

Moscovici, S., (2004). Age of crowds: Historical treatise on the psychology of the masses. M.: Humanitarian Literature Publishing House, 728 p. [in Russian].

Nadolynyi, I. F., Andrushchenko, V., Boichenko, I. V., Clever, V. P., etc., (1997). Philosophy: Tutorial / By ed. I. F. Nadolny — K.: Fikar, 584 p. [in Ukrainian].

Nietzsche, F., (1990). Thus Spoke Zarathustra. A book for everyone and for anyone / F. Nietzsche. M.: Interbook, 301 p. [in Russian].

Plato, (2000). The Republic. Kyiv, 355 p. <http://izbornyk.org.ua/plato/plat.htm> .[in Ukrainian].

Plutarch, (1994). Comparative biographies: in 2 t. / Plutarch. - M., Science, T. 1. 704 p. - T. 2. 672 p. [in Russian].

Sarkisian, M., (2003). English roots of German fascism. From the British to the Austrobavar "race of lords" / Per. M. Nekrasova - St. Petersburg: Academic Project, 400 S. https://scepis.net/library/id_2131.html [in Russian].

Taranov, P. S., (1997). Anatomy of wisdom. 120 philosophers. Life. Fate. Teaching in 2t. / P.S. Taranov – Simferopol: Renome, – T.1 – 624 p. [in Russian].

Freud, S., Bullitt, W., (1992). Thomas Woodrow Wilson, Twenty-Eighth President of the United States, A Psychological Study. – Moscow: Progress, 299 p. [in Russian].

Shinkaruk, V., (2002) Philosophical Encyclopedic Dictionary. Kyiv: Abris, 742 p. [in Ukrainian].

Bass, B. M., (1997). Does the transactional–transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries? American Psychologist, vol. 52, no. 2, pp. 130-139. <https://scinapse.io/papers/1988204369>.